

نقدی بر مدخل «امام خمینی» در دایرةالمعارف تشیع

سهراب مقدمی شهیدانی

تقدیم به:

دو فرزندِ مظلومِ انقلابِ اسلامی؛

شهید محمد منتظری و حجة الاسلام سید احمد خمینی

فهرست

مقدمه	۹
معرفی دایرةالمعارف تشیع	۱۱
دایرةالمعارف تشیع در نگاه منتقدان	۱۵
ماجرای نقدهای سریالی «رسول جعفریان» بر دایرةالمعارف تشیع	۱۷
۱) نقد اول: پسر اشرف پهلوی، نویسنده کتاب شرح لمعه؟!	۱۸
۲) نقد دوم: دفاع علامه مجلسی از گالیله و کپرنیک (به روایت دایرةالمعارف تشیع)	۲۳
۳) نقد سوم: نظریه پاپ ژان پل دوم در مقایسه اصحاب کهف با شیعیان ترکیه	۲۴
۴) نقد چهارم: ترجمه بحار الانوار توسط نیوتن - شعر حمیدرضا پهلوی در باره کسروی	۲۵
۵) نقد پنجم: یک بار دیگر با مدخلی شگفت از دایرةالمعارف تشیع	۳۰
۶) نقد ششم: لئوناردو داوینچی، فرانچسکو ملزی و ترجمه لمعه شهید اول!	۳۳
جمع بندی و بررسی یادداشت‌های جعفریان	۳۵
پاسخ دائرةالمعارف تشیع به نقدهای رسول جعفریان و نقد آن	۴۳
مشخصات کلی مدخل امام	۵۹
اجداد امام	۵۹
تولد امام	۶۶
تحصیلات، اساتید و حوزه درسی امام	۶۹
ازدواج امام	۷۴
اجتهاد امام	۷۴
آثار امام	۷۶
رابطه امام و آیت الله بروجردی	۸۹
ماجرای انجمن‌های ایالتی و فراندوم انقلاب سفید	۹۶

۹۹	تحریم عید نوروز
۱۰۱	فاجعه خونین فیضیه
۱۰۵	قیام ۱۵ خرداد؛ زمینه‌ها و پیامدها
۱۱۵	آزادی امام از زندان
۱۱۷	ماجرای کاپیتولاسیون و تبعید امام
۱۱۸	دوران تبعید امام در نجف
۱۲۱	درس‌های ولایت فقیه
۱۲۴	شهادت شهید سعیدی
۱۲۷	جرقه‌های انقلاب در دهه پنجاه و بازتاب تحلیل آبراهامیان
۱۲۸	درگذشت دکتر شریعتی و ارتحال آقا مصطفی خمینی
۱۳۰	قیام ۱۹ دی قم
۱۳۲	مهاجرت امام به نوفل لوشاتو
۱۳۶	از ۱۲ بهمن ۵۷ تا ۱۲ فروردین ۵۸
۱۴۲	سید مصطفی خمینی
۱۵۵	بخش دوم تحلیل شخصیت و افکار امام خمینی
۱۵۵	اندیشه سیاسی امام خمینی
۱۷۷	منابع
۱۷۷	کتاب
۱۷۹	مقاله
۱۷۹	روزنامه
۱۷۹	مجازی

مقدمه

آنچه می‌خوانید نقدی است تفصیلی بر مدخل امام خمینی در دایرةالمعارف تشیع که در سال ۱۳۸۰ منتشر شده و تا کنون هرگز مورد نقد و ارزیابی علمی قرار نگرفته است. بعد از سالها به اشارت تاریخ‌نگار انقلاب اسلامی جناب حجت الاسلام والمسلمین سیدحمید روحانی، بر آن شده‌ایم که بارویکردی همدلانه و در عین حال منصفانه و متکی بر منابع معتبر تاریخی، به خوانش انتقادی این مدخل پردازیم.

این اثر حاصل زحمات مشترک تعدادی از همکاران ارجمند در بنیاد تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی قم است؛ آقایان علی رستمی، میثم عبداللهی، سیدمحمد میرصالحی، سید محمدامین نورانی، و بیش از همه، جناب حجت الاسلام محمد خاکپور که نکته‌سنجی‌های تاریخی ایشان در سامان یافتن این اثر، تأثیر محوری داشته است. برای آنکه شائبه برداشت شخصی از متن نویسنده در اذهان مخاطبان القا نشود، حتی الامکان از نقل به مضمون و نقل غیر مستقیم پرهیز شده، و در اکثر قریب به اتفاق موارد، بعد از نقل مستقیم فرازهایی از مدخل، به نقل آن پرداخته‌ایم.

برای تسهیل در مطالعه، نقدها در ذیل عناوین کلی و به صورت موضوعی تدوین شده است. لذا خط سیر کتاب نقد، گاه با خط سیر مدخل سازگار نیست. که البته خللی این مسئله برای پیشگیری از پراکنده‌نویسی، ضروری می‌نمود.

همچنین به منظور اطمینان بیشتر مخاطبان ارجمند، تصویر صفحات مدخل در دایرةالمعارف تشیع در صفحات پایانی کتاب درج شده است تا در صورت لزوم مراجعه شود.

به موازات نقد مدخل مذکور، سایر منابع تاریخی نیز از نقد مصون نمانده و بیش از بقیه دایرةالمعارف بزرگ اسلامی و دایرةالمعارف مصور زندگی امام خمینی، که اولی در مجامع نخبگانی و دومی مورد مراجعه عمومی است و لذا تذکر برخی اشتباهات این دو منبع، به نظر ضروری می نماید که البته در این اثر به طور گذرا به آن پرداخته شده لذا جای نگارش نقدهای تفصیلی و تخصصی بر این دو اثر، همچنان خالی است.

امید است با اقبال محافل علمی به نقد منشورات انقلاب اسلامی و تلاش در جهت تصحیح تولیدات این عرصه، شاهد تحریفات آشکار (عامدانه یا ناخواسته)، در تاریخ انقلاب اسلامی نباشیم.

سهراب مقدمی شهیدانی
بنیاد تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی
۱۳۹۶/۴/۳ برابر با ۲۹ رمضان المبارک ۱۴۳۸
قم المقدسه

معرفة دايرة المعارف تشيع

«دایرةالمعارف تشیع» دانشنامه ای فارسی، در چندین جلد، پیرامون موضوعات مختلف فرهنگ جهان تشیع اعم از دینی، کلامی، اعتقادی، فقهی، اصولی، تاریخی، جغرافیایی، علمی و فرهنگی است. موضوعات اصلی دایرةالمعارف تشیع، از این قرار است: شرح مفاهیم کلیدی و اعلام قرآن کریم، مفاهیم کلیدی نهج البلاغه و صحیفه سجادیه، شرح احوال معصومین علیهم السلام و شیعیان آنها، صحابه، تابعین، امامزادگان، رجال، خاندانهای شیعی، آثار و کتابهای تألیفی شیعی، اصطلاحات علوم حدیث، فقه، اصول فقه و کلام شیعه و گاه تطبیق آنها با سایر مذاهب، معرفی فرقه‌های شیعی، اصطلاحات منطقی، فلسفی و عرفانی، حوادث مهم تاریخ اسلام و شیعه، بناهای مهم تاریخی، معرفی اماکن جغرافیایی، و نیز توصیف نهادهای اجتماعی که براساس قوانین دینی بنیان‌گذاری شده است.

طرح تدوین دایرةالمعارف تشیع با انگیزه شناساندن مذهب تشیع در اواخر ۱۳۶۰ ش و اوایل ۱۳۶۱ ش تهیه و نخستین جلد آن در ۱۳۶۶ ش منتشر شد. این دایرةالمعارف ابتدا با سرمایه مالی مرحوم ابوالفضل تولیت پس از تأسیس بنیاد اسلامی طاهر و با نظارت علمی مهدی محقق و همکاری کامران فانی و بهاءالدین خرمشاهی آغاز به کار کرد، اما پس از چندی (از ۱۳۶۲ ش) که از مهدی محقق برای طرح‌ریزی دانشنامه جهان اسلام دعوت شد، سیداحمد صدر حاج‌سید جوادی سرپرستی آن را برعهده گرفت و همچنان با همکاری کامران فانی و بهاءالدین خرمشاهی کار تدوین دایرةالمعارف تشیع را پی گرفت.

پس از قطع حمایت‌های مالی بنیاد طاهر^۱، از سال ۱۳۶۹ خانم فهیمه خانم محبی (مدیر بنیاد خیریه و انتشارات شط) به جرگه حامیان آن اضافه شد. او در ابتدا تنها به عنوان رابط

۱. کامران فانی در مراسم «شب دایرةالمعارف تشیع»، مصادرة اموال ابوالفضل تولیت، را عامل این اتفاق می‌داند.

میان انتشارات شط و دانشنامه مطرح بود اما بعدها در عرصه مدیریتی و حمایت اقتصادی نیز وارد شد و با فروختن منزل شخصی و صرف مال موروثی به جا مانده از همسرش و فرزند شهیدش (دانشجو سعید محبی)، هزینه های دایرةالمعارف تشیع را تا آخرین روزهای حیات خود، پرداخت کرد. پس از مرگ محبی در سال ۱۳۸۸ امتیاز انتشار این دانشنامه توسط انتشارات حکمت خریداری شد. بعد از درگذشت حاج سید جوادی در سال ۱۳۹۲، بهاءالدین خرمشاهی و کامران فانی سرپرستی مجموعه را به عهده دارند. گفتنی است در جلدهای پایانی این مجموعه (از جلد ۱۱ به بعد)، فردی به نام سیداحمد سجادی بوده که مقالات و اعمال نظریات او انتقادات جدی را به همراه داشته، و در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

جلدهای ۱۱، ۱۲ و ۱۳ از این مجموعه به ترتیب در سال‌های ۸۴، ۸۶ و ۸۸، و جلد ۱۴ آن (از مقاله «کربلا» تا مقاله «لیلة المبيت»)، در تابستان ۱۳۹۰ توسط انتشارات حکمت منتشر شده است. جلد ۱۵ این مجموعه (شامل مداخل مربوط به حرف میم) نیز در سال ۹۵ به چاپ رسید^۱. در برنامه‌ریزی اولیه قرار بود این اثر در ۱۵ جلد تمام شود، اما مدخل‌های مربوط به حرف «ی» همچنان باقی مانده و تکمیل این مجموعه ادامه دارد.

بخش‌هایی از این مجموعه توسط نشر شهید سعید محبی به صورت اثر مستقل منتشر شده است. تشیع (سیری در فرهنگ و تاریخ تشیع) ۱۳۷۳؛ راه راستان (زندگانی چهارده معصوم علیهم‌السلام) ۱۳۷۶؛ حیات سعید (دانشنامه علوی) ۱۳۷۹، از آن جمله‌اند^۲.

دایرةالمعارف تشیع که دربردارنده حدود بیست هزار مقاله تألیفی است، و به ترتیب الفبای فارسی (آ مقدم بر الف و واو مقدم بر هاء) تنظیم شده است. این اثر در دوره سیزدهم کتاب سال جمهوری اسلامی ایران، برگزیده شده است. به گفته مدیر انتشارات حکمت،

۱. حسین خندق‌آبادی، یکی از ویراستاران دایرةالمعارف تشیع در گفت‌وگو با خبرگزاری بین‌المللی قرآن «ایکنا» از انتشار جلد پانزدهم خبر داده است: «هنر در تشیع» و «ولایت‌فقیه»؛ مداخل مهم جلد پایانی دایرةالمعارف تشیع»:

<http://iqna.ir/fa/news/۳۵۵۵۷۲۰>

۲. «شب دائرةالمعارف تشیع/رونمایی از جلد پانزدهم و خاطره‌گویی اساتید»، (شناسه خبر: ۲۸۸۵۶۸۸ - دوشنبه ۲۶ مرداد

:۱۳۹۴)

<http://www.mehnews.com/news/۲۸۸۵۶۸۸>

این مجموعه پس از بازنگاری، به برخی زبان‌های زنده دنیا ترجمه خواهد شد.^۱

دایرةالمعارف تشیع در نگاه منتقدان

عللی رغم محاسن و نقاط قوت فراوان این دایرةالمعارف، که در آثار برخی فرهیختگان نمود یافته، برخی مداخل آن (همچون سایر دایرةالمعارف‌ها و دانش‌نامه‌ها)، مورد نقد جدی متخصصان و پژوهشگران قرار گرفته است. در این بخش به برخی از این انتقادهای علمی اشاره می‌شود تا مخاطبان ارجمند با برخی رویکردها و سنخ انتقادات وارد بر این دایرةالمعارف آشنا گردند.

از نقدهای مشهور دایرةالمعارف تشیع، می‌توان به نقد حجت الاسلام دکتر احمد عابدی بر مقاله «بحارالانوار»^۲ در دایرةالمعارف تشیع اشاره کرد. احمد عابدی که خود در زمینه بازشناسی «بحارالانوار» اثری مستقل منتشر کرده،^۳ در مقاله‌ای تفصیلی به نقد محتوای مندرج در مدخل «بحارالانوار» (به «بهاءالدین خرمشاهی»)، پرداخته است.^۴ دامنه نقدهای مربوط به دایرةالمعارف تشیع در کلام بنیان‌گذاران این مجموعه نیز قابل

۱. محمدحسین غفاری، مدیر انتشارات حکمت در گفت‌وگو با خبرگزاری بین‌المللی قرآن (ایکنا) از آغاز پروژه‌های جدی‌تر درباره دایرةالمعارف تشیع خبر داده و اینچنین گفته است: «با پایان این دایرةالمعارف کار انتشارات حکمت پایان نمی‌یابد، بلکه پایان این کار، پروژه‌های دیگری را کلید می‌زند که از مهمترین آنها می‌توان به دایرةالمعارف تخصصی در این زمینه اشاره کرد. وی افزود: کلیات این کار در شورای هیئت علمی انتشارات حکمت به تصویب رسیده است و با توجه به اینکه دایرةالمعارف تشیع ۱۶ جلدی و یک دایرةالمعارف عمومی است، از این روسعی خواهد شد دایرةالمعارفی تخصصی از آن استخراج و منتشر شود.

غفاری ادامه داد: علاوه بر انتشار تخصصی، بازنگری و بازنویسی در مداخل آن در دستور کار قرار می‌گیرد و این کار درباره برخی از مداخل که سطح علمی پایینی دارند و نیازمند بازنگری و بازنویسی هستند، انجام می‌شود و یا ممکن است مداخلی وجود داشته که لزومی به پرداخت آن نبوده، که همه این موارد از نو نگاشته خواهد شد. وی با اشاره به ترجمه این دایرةالمعارف تصریح کرد: برگرداندن این اثر ارزشمند به زبان‌های زنده دنیا در دستور کار قرار می‌گیرد تا میراث مهم شیعیان به تمام دنیا معرفی شود؛ چرا که بسیاری از محافل علمی غرب از این موضوع آگاهی کمتری دارند». رک:

<http://ahsanalhadis.com>

۲. دایرةالمعارف تشیع، ج ۳، ص ۹۱-۹۸.

۳. آشنایی با بحارالانوار، بزرگترین دایرةالمعارف حدیث شیعه، احمد عابدی، تهران: دبیرخانه همایش بزرگداشت علامه مجلسی با همکاری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۸.

۴. برای مشاهده این نقد بنگرید به: «پایگاه اطلاع‌رسانی حجت الاسلام و المسلمین احمد عابدی»؛

<http://ahmad-abedi.ir/fa/content/۳۱۳۲۸۸>

بازیابی است، آنچنان‌که جناب آقای «بهاء‌الدین خرمشاهی» در توصیف شیوه کار در این مجموعه، تلویحاً به وجود برخی نقدها در آن، اشاره می‌کند:

«ما این مقالات را از منظر شیعی نوشته‌ایم ولی به شیوه‌ای انسانی؛ مثلاً مقاله‌ی ما درباره‌ی ابوبکر باعث شد بعضی‌ها اشک شوق بریزند. همین مقاله در قم در میان عده‌ای از آیات عظام مورد بحث قرار گرفته بود. ما فقط یک اشتباه کردیم و آن این بود که ما مقاله‌ی اهل حق را به کسی دادیم بنویسد که خودش انشعابی از اهل حق بود و منتقد اهل حق بود و به آنها شیطان‌پرستی، خوردن محرّمات و ... نسبت می‌داد. که باعث شد عده‌ای شکایت کنند. ما از آنها دعوت کردیم و گفتیم شما یک مقاله بی‌طرفانه درباره‌ی اهل حق بنویسند تا چاپ کنیم. در اولین جلد بعد از آن ما این را چاپ کردیم و انتقاد آنها را به‌طور علمی پاسخ گفتیم.»^۱

همان‌گونه که مشاهده می‌شود در دایرةالمعارف تشیع به واسطه رویکرد به اصطلاح انسانی، مدخل مربوط به خلیفه اول، موجب اشک شوق عده‌ای شده (که معلوم نیست شیعه بوده‌اند یا نه)، ولی در عین حال، اعتراض آیات عظام را در پی داشته است! عجیب‌تر آنکه ایشان از اینکه مقاله «اهل حق» توسط یکی از منتقدین این فرقه نوشته شده، ابراز ندامت می‌کند و جالب آنکه معترضین به این مقاله (که به احتمال قریب به یقین، خود از پیروان این فرقه بوده‌اند)، خود مسئول اصلاح آن شده‌اند و مطالب مد نظر ایشان در ویرایش بعدی، اعمال شده است! حال این سؤال پیش می‌آید که اساساً پیروان یا علاقه‌مندان یک فرقه چگونه می‌توانند «مقاله‌ای بی‌طرف» در مورد آن بنویسند!

با این وجود، خرمشاهی با ناراحتی از برخی از انتقادهای می‌گوید: خیلی‌ها به خانم محبی گفته‌اند «اگر آقای دکتر صدر حاج سیدجوادی در این دائره‌المعارف نبود، ما از این مجموعه حمایت جدی می‌کردیم.» او همچنین در بیانی گزنده، چنین ابراز نظر کرده که:

۱. «سرگذشت دایره‌المعارف تشیع در گفت و گو با بهاء‌الدین خرمشاهی - زمینه و زمانه دایره‌المعارف تشیع»، ۸ شهریور ۱۳۹۰، آکادمی مطالعات ایرانی لندن؛

«احسان یارشاطر^۱ از ایرانشناسان در اروپا، با دیدن این دایرةالمعارف گفته بود، فکر کنم تمام امکانات جمهوری اسلامی برای انتشار این اثر به کار گرفته شده است. بنده پیغام فرستادم بله، تمام امکانات را به کار گرفته اند، البته برای منتشر نشدن این دایرةالمعارف»^۲. در کنار همه نقدهایی که در مورد برخی مداخل از دایرةالمعارف تشیع مطرح شده^۳، سلسله نقدهایی پیاپی حجت الاسلام رسول جعفریان در مرداد ماه سال ۱۳۹۱، بیش از همه در کانون توجهات رسانه‌ای قرار گرفت و در پی این نقدها، دبیرخانه دایرةالمعارف تشیع طی نامه‌ای، به اشتباهات صورت گرفته اذعان کرد و آن‌ها را ناشی از نقض امانت ویراستار دایرةالمعارف دانست. در این نامه هیئت مدیره دایرةالمعارف تشیع وعده داد که در چاپ جدید این مجلّات، این مطالب ویراسته و موارد غیرقابل دفاع حذف خواهند شد. در ادامه، ضمن پرداختن به سلسله یادداشت‌های انتقادی جناب آقای رسول جعفریان و پاسخ دبیرخانه دایرةالمعارف تشیع، به برخی دیگر از نقدهای متأخر نیز اشاره می‌گردد.

ماجرای نقدهای سریالی «رسول جعفریان» بر دایرةالمعارف تشیع

حجت الاسلام رسول جعفریان از تاریخ‌پژوهان مشهور معاصر و نویسنده کتاب «جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی-سیاسی ایران (۱۳۲۰-۱۳۵۷)» است که با حاشیه‌نگاری مقام معظم رهبری و انتشار این حواشی، به شهرتی فراگیر دست یافته است. ایشان در طی یک سلسله یادداشت‌های انتقادی، به نقد برخی مداخل «دایرةالمعارف تشیع» پرداخته است. نقدهای جناب آقای جعفریان و پاسخ رسمی دبیرخانه دایرةالمعارف تشیع، در پی خواهد آمد.

۱. گفتنی است احسان یارشاطر از نویسندگان ضدانقلاب و سرپرست دانشنامه ایرانیکا (به انگلیسی) و ساکن آمریکاست. جالب آنکه یارشاطر نیز در زمره منتقدین این دایرةالمعارف قرار دارد و جناب آقای خرمشاهی به این موضوع هیچ اشاره‌ای نکرده است!

۲. ر.ک: ویکی شیعه، «دایرةالمعارف تشیع»:

<http://fa.wikishia.net>

۳. از آن جمله می‌توان به یادداشت انتقادی «حسین عسکری» اشاره کرد که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.